

БОЛАЛАРДА ИНСОНИЙЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДА ТАРҒИБ ҚИЛИШ

Баймуратова Женисгул Жанабаевна

*Хўжайли тумани 8-сонли Давлат мактабгача таълим ташкилоти
тарбиячиси*

Аннотация: Мазкур мақолада болаларда инсонийлик, раҳмдиллик, ёрдамсеварлик, тўғрисузлик ва адолат каби инсонпарвар фазилатларни шакллантиришнинг аҳамияти ва бу жараёнда таълим-тарбия тизимининг ўрни таҳлил қилинади. Инсонийликни болалар онгида шакллантириш учун оила, мактаб ва жамият ўртасидаги ҳамкорлик муҳим омил сифатида кўриб чиқилади. Шунингдек, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида тарбия бериш усуллари ва уларнинг самарадорлиги ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: инсонийлик, тарбия, бола ривож, ахлоқий фазилатлар, таълим, оила, мактаб, жамият.

Инсонийлик — бу инсоннинг табиий фазилатларидан бири бўлиб, унинг муҳит билан муносабати, бошқаларга бўлган муносабати, меҳр-оқибати ва адолатпарварлигида намоён бўлади. Бугунги кунда глобаллашув жараёнлари, ахборот оқими ва янги технологияларнинг ўсиши жамиятда ахлоқий қадриятларга бўлган муносабатни ўзгартирмоқда. Шу шароитда болаларни комил инсон қилиб тарбиялаш, уларда инсонийликни шакллантириш масаласи янада долзарб аҳамият касб этмоқда.

Бола шахсининг шаклланишида биринчи ва энг муҳим босқич бу — оила тарбиясидир. Аммо фақат оила билан чекланиш мумкин эмас. Мактабгача таълим муассасалари, мактаб ва кенг жамоатчилик ҳам болаларда инсоний фазилатларни шакллантиришга масъул ҳисобланади. Болалар нафақат билим олиши, балки тўғри ахлоқий қадриятлар, маданият ва маънавиятга эга бўлиб вояга етиши керак.

Инсонийликни тарғиб қилиш фақат маърузалар ва назарий таълим орқали эмас, балки амалий фаолият, ўртак бўлиш, ҳаётий мисоллар орқали амалга оширилиши лозим. Болалар катталарнинг қилмишларини, уларнинг муҳитга бўлган муносабатини тезда қабул қилади ва ўз шахсиятига сингдиради. Шу боисдан, катталар — ота-оналар, устозлар ва тарбиячиларнинг шахсий намунаси болалар учун энг таъсирли тарбия воситаси ҳисобланади.

Болаларда инсонийликни ривожлантириш — уларда шахсий ахлоқий фазилатларни шакллантиришга қаратилган узвий, мураккаб ва давомли тарбия жараёнидир. Инсонийлик деганда, инсоннинг атрофидагиларга нисбатан меҳрибон, бағрикенг, ёрдамсевар ва адолатли бўлиши назарда тутилади. Бу каби

фазилатлар бола онгига илк ёшданоқ сингдирилиши керак. Чунки болалик — шахсият асослари қўйиладиган, ахлоқий нормаларни қабул қилиш қобилияти шаклланадиган муҳим босқич ҳисобланади.

Оиланинг ўрни

Оила — ҳар бир боланинг биринчи мактаби. Ота-оналарнинг ўзини тутиши, бошқаларга бўлган муносабати, мулоқот маданияти ва ахлоқий қарашлари болага тўғридан-тўғри таъсир қилади. Агар ота-она бир-бирига ва бошқаларга ҳурмат билан муомала қилса, бола ҳам шундай хатти-ҳаракатни ўзлаштиради. Шу боисдан, оилада муҳаббат, бағрикенглик ва ўзаро ҳурмат муҳити яратилиши лозим. Ота-она боланинг хатоларига қаттиқ жавоб беришдан кўра, сабр ва тушуниш орқали тарбия беришга интилиши керак.

Мактабгача таълим муассасаларининг таъсири

Мактабгача таълим муассасалари — бола шахсининг шаклланишидаги дастлабки ижтимоий муҳит ҳисобланади. Боғча ёшидаги болаларда ахлоқий тушунчалар энди шакллана бошлайди, уларда яхшилик ва ёмонликни фарқлаш қобилияти тобора ривожланади. Шу сабабли, бола онгига инсонийлик фазилатларини сингдиришда мактабгача таълим муассасаларининг роли беқиёс.

Бу босқичда болаларни ахлоқий-эстетик тарбиялаш ўқув дастурлари билан уйғун равишда олиб борилади. Масалан, “Кичик гуруҳ”, “Ўрта гуруҳ” ва “Катта гуруҳ”ларда болаларни дустлик, ёрдамсеварлик, меҳрибонлик, ростгўйлик каби тушунчалар билан таништириш учун қуйидаги усуллардан кенг фойдаланилади:

- Эртақ ва ҳикоялар орқали тарбия: “Тилсимли қуёнча”, “Меҳрибон тоғ”, “Ёрдамчи шеру” каби ахлоқий мазмунли болалар эртақлари ёрдамида болалар яхшилик ва ёмонликни фарқлайди, бошқаларга ёрдам бериш, кечириш, бағрикенглик каби фазилатларни ҳис этади.

- Ролли ўйинлар ва сахна кўринишлари: “Дўстга ёрдам бер”, “Кичкина қуёнчага ёрдам керак”, “Хизмат кўрсатиш ўйинлари” каби сахна кўринишлари болаларни эмпатия, ғамхўрлик ва бир-бирини қўллаб-қувватлаш фазилатларига ўргатади.

- Кундалик машғулотларда ахлоқий тарбияни интеграция қилиш: Масалан, расм чизиш, мусиқа ёки жисмоний тарбия машғулотлари вақтида болалар бир-бири билан ҳамкорлик қилишни ўрганишади, бошқаларга навбат бериш, кутмоқ, ҳурмат қилиш каби ижтимоий ҳунарларни ўзлаштирадilar.

- Тарбиячиларнинг шахсий намунаси: Мактабгача ёшда болалар катталарнинг хатти-ҳаракатини қайтариш орқали ўрганишади. Шу сабабли, боғча тарбиячилари ҳар бир ҳаракатида болага ибрат бўлиши, мулойим, бағрикенг ва меҳрибон муносабатда бўлиши жуда муҳим.

Шунингдек, болаларни гуруҳда фаол қатнашишга, дўстларига ёрдам беришга, кичик масъулиятларни бажаришга рағбатлантириш ҳам уларда

ижтимоий фаоллик ва инсонпарварликни кучайтиради. Масалан, “гуруҳдаги гулларга қараш”, “жонлиқларга сув қуйиш” каби кичик вазифалар болаларда табиатга ва тирик жонларга нисбатан инсоний муносабатни шакллантиради.

Инсонийликни шакллантиришда жамиятнинг ўрни

Жамият — кенг маънода бола учун ўртак бўлувчи муҳит. Махалла, оммавий ахборот воситалари, интернет тармоқлари ва маданий тадбирлар боланинг ахлоқий камолотига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун жамиятда маънавиятли муҳитни шакллантириш, оммавий ахборот воситалари орқали ижобий образларни тарғиб қилиш, кино ва мультфильмларда инсонийликни акс эттириш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, кичкина ёшдан бошлаб болани жамоат ишларига жалб қилиш, ижтимоий фаолиятларда иштирокини таъминлаш — унинг фуқаролик ҳиссини ва масъулиятини оширади.

Миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган тарбия

Бизнинг миллатимизнинг бой маънавий мероси, адабиёти, халқ оғзаки ижоди, урф-одатлари болалар тарбиясида кенг қўлланилиши зарур. Атоқли адибларимиз — Алишер Навоий, Бердақ, Абдула Қодирий, Чўлпон ва бошқалар асарларидаги инсонийлик, фидойилик, ватанпарварлик каби мавзулар болаларга ибрат сифатида етказилиши лозим. Шундай йўл билан биз болаларнинг нафақат билимли, балки қалбан ҳам маънавий етук бўлиб вояга етишларини таъминлай оламиз.

Бола психологияси ва инсонийлик тарбияси

Болаларда инсоний фазилатларни шакллантириш жараёнида уларнинг ёшга доир психологик хусусиятларини инобатга олиш муҳим. Мактабгача ёшда бола орқали қабул қиладиган ахлоқий тушунчалар асосан ҳиссий таъсирлар билан боғлиқ бўлади. Шу боисдан, меҳр, ғамхўрлик, хурсанд қилиш каби амалий мисоллар орқали болага яхшилик ҳақидаги тушунчаларни етказиш самарали бўлади. Масалан, кичик ёшдаги болаларга ҳайвонларга ғамхўрлик қилиш, дўстини рағбатлантириш, ёрдам бериш каби ҳаракатлар орқали инсонийликни ҳис қилдириш мумкин.

Ўсмирлик даврида эса боланинг танқидий тафаккури шакллана бошлайди. Бу босқичда уларга инсонийлик ва ахлоқ нормаларининг ижтимоий аҳамиятини тушунириш, тарихий шахслар ҳаётидан ибратли мисоллар келтириш фойдалидир. Масалан, ўз халқининг манфаати учун хизмат қилган, олижаноблик кўрсатган алломалар, ватанпарварлар, инсонпарвар шахслар ҳақида ҳикоялар боланинг фикрлаш тарзига таъсир кўрсатади.

Интерактив ва амалий тарбия усуллари

Болаларда инсонийлик фазилатларини ривожлантиришда фақат назарий таълим эмас, балки амалий фаолиятга асосланган интерактив усуллар самаралидир. Ушбу усулларга қуйидагилар киради:

- Ролли ўйинлар: болалар “ёзги меҳрибонлик лагери”, “қаҳрамонлар театри” ёки “ахлоқ дарси” каби ўйинлар орқали меҳр, бағрикенглик, адолат каби тушунчаларни амалда синаб кўради.

- Муносабатлар сценарийлари: маълум ҳаётий вазиятлар тақдим этилади ва болалар уларга инсонийлик нуқтаи назаридан ечим топишга ҳаракат қилишади.

- Ўзаро кўмак лойиҳалари: мактаб ёки маҳаллада эҳтиёжмандларга ёрдам кўрсатиш, яшаётган муҳитни обод қилиш, кексаларга ҳурмат билан ёрдам бериш каби тадбирлар болаларни ижтимоий масъулиятга ўргатади.

Замонавий технологиялардан фойдаланиш

Ҳозирги рақамли даврда болалар ахборотни кўпинча интернет ва технология орқали қабул қилишмоқда. Шу сабабли, уларда инсонийликни шакллантиришда мультфильмлар, анимациялар, қаҳрамонлар орқали мазмунли ва ахлоқий тарбия берувчи медиаматериаллардан унумли фойдаланиш зарур. Масалан, болалар учун мўлжалланган ахлоқий мультфильмлар, қисқа видеоҳикоялар, ўйинлар орқали ҳам инсоний фазилатлар сингдирилиши мумкин

Бироқ, бу жараёнда назорат муҳим. Нотўғри контент, зўравонликни тарғиб қилувчи ёки манфаатдорликка асосланган материаллар боланинг онгида салбий таъсир қолдириши мумкин. Шу боис, ота-оналар ва тарбиячилар болаларнинг ахборот майдонидаги ҳаракатларини кузатиб боришлари, керакли тавсияларни беришлари керак.

Халқаро тажриба ва универсал инсоний қадриятлар

Бугунги кунда кўплаб давлатлар таълим тизимида болаларда инсонийлик фазилатларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратмоқда. Масалан, Финляндия таълим тизимида болаларга кичик ёшданоқ эмпатия, жамоада ишлаш, гаплашиш маданияти ва мулоҳаза асосида муаммоларни ҳал қилиш кўникмалари ўргатилади.

Японияда эса ҳар бир бола синфдаги умумий масъулиятга жалб қилинади – масалан, синфни тозалаш, ҳамкасбга ёрдам бериш каби ишларда фаол иштирок этади. Бундай амалиётлар миллий хусусиятларга мослаштирилган ҳолда бизнинг таълим тизимимизда ҳам жорий қилиниши мумкин. Универсал қадриятлар – инсон ҳуқуқлари, ҳурмат, бағрикенглик, инсоф ва масъулият – барча жамиятларда қадрланади ва уларни тарбияда илгари суриш муваффақиятли шахсларни тарбиялашга хизмат қилади.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, болаларда инсонийлик фазилатларини ривожлантириш – бу фақатгина тарбиячилар ёки ота-оналар зиммасидаги вазифа эмас, балки бутун жамият масъулияти ҳисобланади. Инсонийлик – бу меҳр-шафқат, бағрикенглик, инсоф, адолат, ростгўйлик, ёрдамсеварлик каби

юксак ахлоқий қадриятларни ўз ичига олган мураккаб тушунча бўлиб, унинг асослари болаликданоқ шакллантирилиши лозим.

Тадқиқот давомида аниқландики, боланинг шахсий ривожланишида оила, мактабгача таълим муассасалари, мактаб ва кенг жамият ўртасидаги ҳамкорлик муҳим ўрин тутди. Ҳар бир муҳит болага маълум даражада таъсир кўрсатади ва уларнинг умумий таъсири натижасида болада инсонпарварлик хусусиятлари шаклланади. Хусусан, мактабгача таълим муассасаларида болаларни эртақлар, ролли ўйинлар ва ҳаётий сценарийлар орқали ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш имкони катта. Шу билан бирга, боланинг онгида маънавий қадриятлар фақат назарий эмас, балки амалий мисоллар орқали чуқурроқ шаклланади.

Ҳозирги глобаллашув жараёнида болалар турли ахборот манбалари таъсирида вояга етаётгани туфайли, уларнинг онгига тўғри ахлоқий мезонларни жорий этиш — кун тартибидаги долзарб вазифалардан биридир. Шундан келиб чиқиб, ахлоқий тарбиянинг мазмунини замонавий талаблар асосида бойитиш, миллий ва умуминсоний қадриятларни уйғунлаштирган ҳолда болалар онгига етказиш бугунги куннинг асосий вазифасидир.

Хулоса сифатида таъкидлаш мумкинки, болада инсонийликни шакллантириш бу — уни келажакда маънавий етук, жамиятда фаол, ҳалол ва масъулиятли шахс этиб тарбиялашга хизмат қилади. Бу жараёнда ҳар бир тарбиячи, ҳар бир ўқитувчи, ҳар бир ота-она ва ҳар бир жамоа аъзоси ўз ҳиссасини қўшиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Халилова, Р. А. «Мактабгача таълимда инновацион технологиялар». – Тошкент: «Ўзбекистон», 2020.
2. Абдуллаева, Н. Ш. «Ривожлантирувчи таълим: методик ёндашувлар ва технологиялар». – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2019.
3. Содиқова, Ш. «Мактабгача педагогика». – Тошкент, 2013.
4. Қодирова, Ф., Тошпулатова, Ш., Азамова, М. «Мактабгача педагогика» (ўқув қўлланма). – Тошкент, 2013.